

DEMOGRAFI:

Nüfus meselelerine sosyolojik bir bakış

Ders 6 :

Demografik Geçiş

Doç. Dr. Didem Danış
Galatasaray Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü
ddanis@gsu.edu.tr

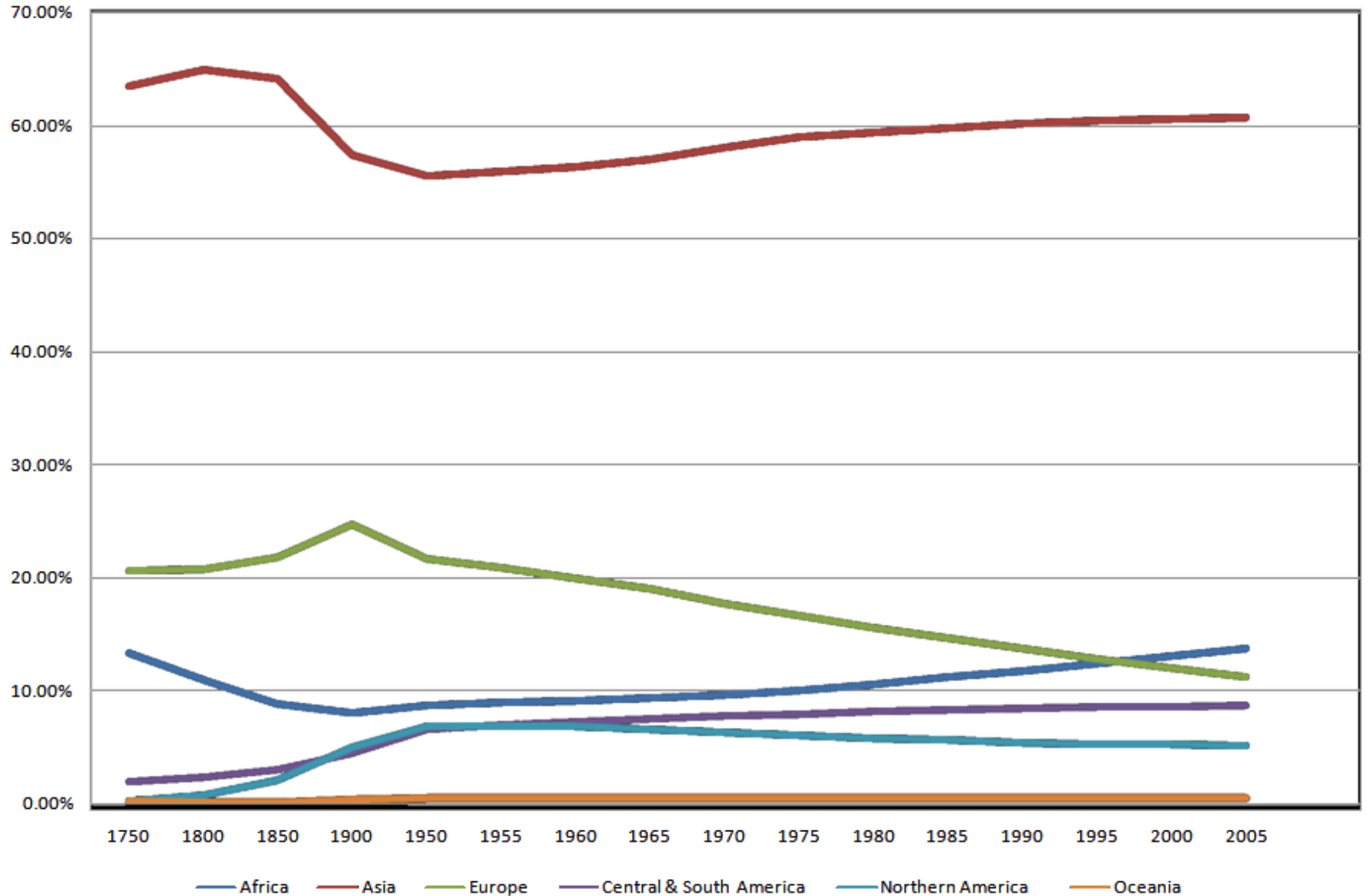
Ders 6:

Demografik Geçiş

Bu derste ele alınacak konular

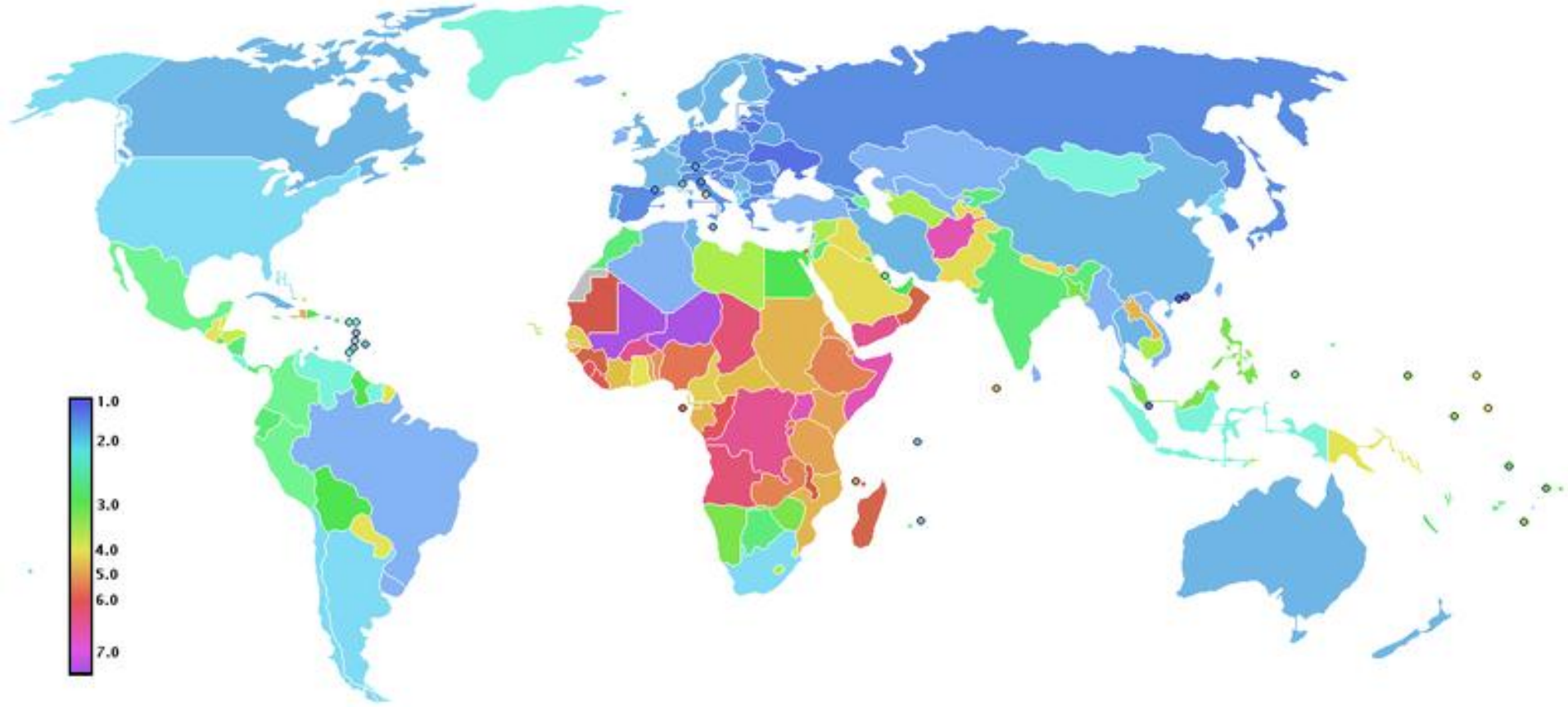
- Dünya nüfusunun gelişimi
- Demografik geçiş teorisi ve eleştiriler
- Dünyada demografik geçiş süreci
- İki demografik geçiş örneği
- Geçiş katsayısı
- Dünya nüfusunun artış hızı
- Yaş piramitleri
- Tartışma: İdeal nüfus ve nüfus politikaları

World Population 1750-2005

Kaynak: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:WorldPopulation.png>

DÜNYADA DOĞURGANLIK ORANI, 2006

KAYNAK: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Fertility_rate_world_map_2.png

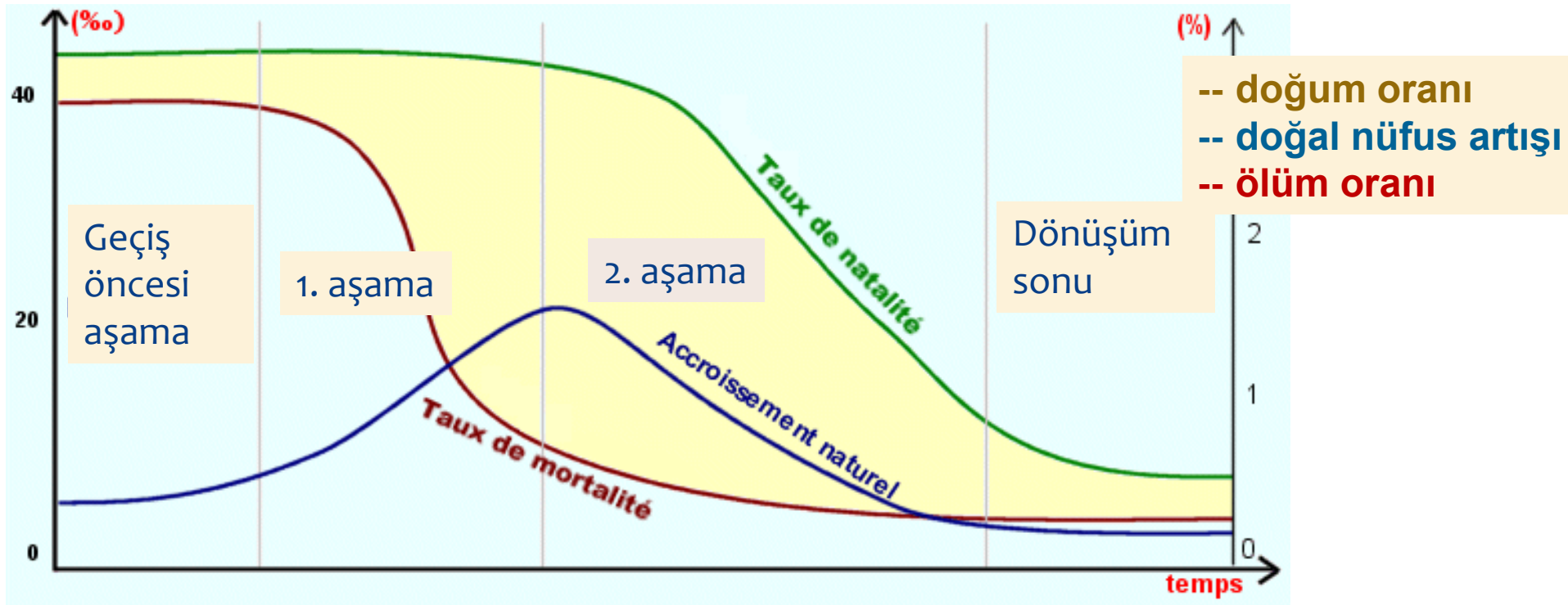
Dünya nüfusunun gelişimi

- * Bu iki tablo bize dünyada farklı ülke ve kıtalarda doğurganlık hızı ve nüfusun gelişimini göstermektedir.
- * Demograflar, ulusların nüfusunun nasıl değiştiğini anlatırken, **demografik geçiş kuramı** adı verilen bir model geliştirmişlerdir.
- * Buna göre, modernleşme sürecinde nüfus artışı önce yüksek, sonra yavaş ve en sonunda da düşük hale gelir. Bu gelişimin her toplum için kaçınılmaz olduğu iddia edilir.
- * Demografik geçiş kuramı, aşağıda göreceğimiz üzere sonradan epeyi eleştirilmiş olsa da, nüfus alanında evrensellik iddiası olan nadir kuramlardan biridir.

Demografik Geçiş

1934'te Fransız demograf Adolphe Landry nüfustaki değişimi anlatırken «demografik devrim» ifadesini kullanmıştır. Daha sonra, II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle, Amerikalı demograflar, gelişmiş ve gelişmekte olan ölkelerdeki nüfus artışındaki farkları açıklamak için **demografik geçiş** ifadesini benimsediler.

Tanım: Yüksek doğurganlık ve yüksek ölüm oranlarıyla tanımlanan bir demografik rejimden, doğum ve ölüm oranlarının düşük olduğu bir rejime geçiş.

Demografik geçiş (DG)

DG öncesi: Yüksek doğum ve ölüm oranları.

1. AŞAMA: Tıp, hijyen ve sağlık alanındaki gelişmelerle ölüm oranları düşer.
Sonuç: Doğum oranları aynı hızla devam ettiği için nüfus artışı hızlanır.

2. AŞAMA: Daha sonra doğum oranları da düşer.
Sonuç: Doğal nüfus artış hızı zayıflar.

DG'in tamamlanması: Düşük doğum ve ölüm oranları.

→ Buna göre, nüfus artış eğrisi, 1. aşamada hızlanır, 2. aşamada yavaşlar ve 3. aşamada azalır.

Dünyada demografik geçiş

Demografik geçiş kuramcıları, **modernleşme, sanayileşme ve kentleşmeyle beraber her ülkenin aynı demografik evrimi izleyeceğini** ancak her ülkenin bunu **farklı zamanlarda** yaşayacağını iddia ederler.

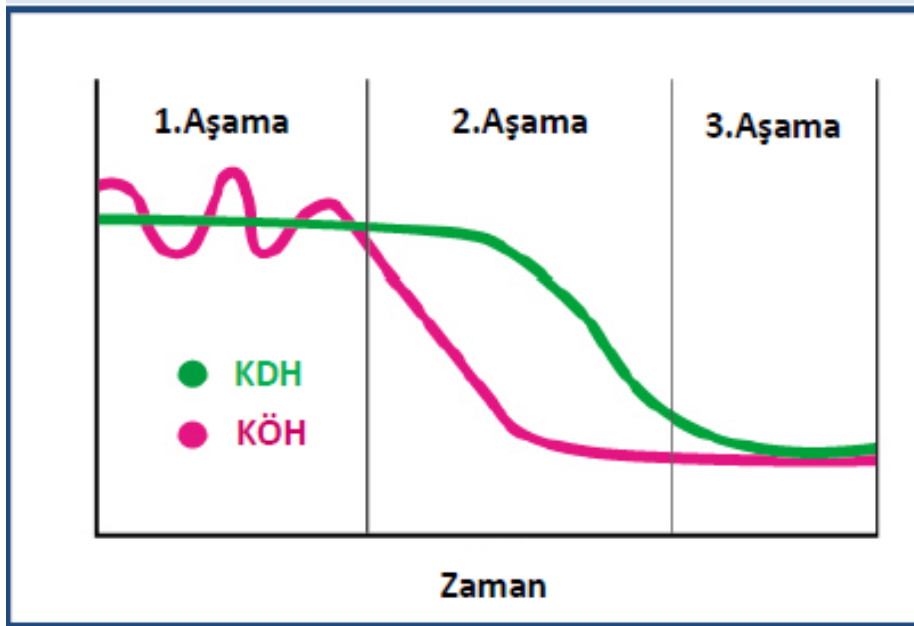
Buna göre, DG

1. Önce **Avrupa ve Kuzey Amerika'da**
2. Sonra **Asya ve Latin Amerika'da** (Çin, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Meksika, vb)
3. Ve en son, **Sahraaltı Afrika ülkelerinde** gerçekleşir.

İ. Koç, M. A. Eryurt, T. Adalı, P. Seçkiner (2010) *Türkiye'nin Demografik Dönüşümü*, Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını, s.5

Kutu 1 Demografik Dönüşüm Kuramı

Demografik dönüşüm kuramı, sosyolojideki *modernleşme kuramının* bir türevi olarak değerlendirilebilir. Demografik dönüşüm kuramının temel savları ile modernleşme kuramının söylemleri arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Tarihin tek bir yönünün bulunduğu varsayımını yapan modernleşme okulunun temsilcileri, ilk klasik sosyologlardan devraldıkları *gelişmeci-evrimci* bir yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşımda çok yaygın olarak *geleneksel-modern* karşıtlığından bahsedilmektedir. Modernleşme okulunun öngördüğü tek-doğrusal evrim modeli çerçevesinde tüm toplumlar basit, ilkel bir başlangıçtan yani gelenekselden karmaşık bir moderne doğru bir yol izleyeceklerdir. Tüm toplumların belirli bir aşamada geleneksel oldukları ve sonunda kaçınılmaz olarak Batı'nın geçmiş olduğu aşamalardan geçerek *batılılaşacakları* yani modernleşecekleri varsayılmaktadır. Benzer şekilde demografik dönüşüm kuramı da Avrupa ülkelerinin demografik deneyimlerini genellemekte, Avrupa ülkelerinin demografik tarihine bakarak, demografik olayların akışında düzenli bir sıra, ortak bir güzergâh tespit edilebileceğini ve bu yolla dünyanın başka ülkelerinde gelecekte yaşanması muhtemel demografik değişimlerin tahmin edilebileceğini savunmaktadır.

Demografik Dönüşüm Kuramı'na göre bütün toplumlar kaçınılmaz olarak doğurganlık ve ölümlülük hızlarının yüksek olduğu bir aşamadan her ikisinin de düşük olduğu bir aşamaya dönüşüm yapacaklardır. Klasik demografik dönüşüm kuramının nüveleri *Adolphe Landry*'de (1933) bulunsa da daha sistematik hale gelmesi 1940'lı yılların sonunda ve 1950'li yılların başında *Frank W. Notestein*'in çalışmalarıyla birlikte olmuştur (1953). Kuram uzun bir dönem boyunca Avrupa ülkelerinin doğum ve

ölüm hızlarının izlenmesi ile geliştirilmiştir. Dört aşamalı ve beş aşamalı türevleri de bulunmasına karşın, Notestein (1953) tarafından geliştirilen ve sonrasında da yaygın olarak kullanılan demografik dönüşüm modeli üç aşamalıdır (Thompson, 1929; Blacker, 1947; Notestein, 1953). Dönüşümün ilk aşamasında, yani sanayileşme öncesi aşamada hem doğum hem de ölüm hızları yüksektir. Nüfus artış hızı asgari düzeylerde. Dönüşümün ikinci aşamasında, sanayi devriminin sonucu olarak iyileşen sağlık ve yaşam koşullarının etkisi ile ölüm hızları düşmeye başlamakta; doğum hızlarındaki düşüş onu gecikmeli olarak takip etmektedir. Bu aşamada hızlı bir nüfus artışı söz konusu olmaktadır. Dönüşümün son aşamasında ise doğum ve ölüm hızları çok düşük düzeylere inmektedir. Bu aşamada da ilk aşamada olduğu gibi nüfus artış hızı yine minimal düzeydedir.

Demografik dönüşümün bu şekilde genel bir seyri olmakla birlikte başlangıç zamanı, ne kadar sürdüğü, hangi faktörlerin etkilerine tabi olduğu gibi konularda her ülkede, hatta ülkelerin alt-nüfus gruplarında farklılıklar gözlenmektedir. Her ülke kendi tarihinin ve karmaşık toplumsal süreçlerin sonucunda demografik dönüşüm sürecini kendine özgü bir şekilde yaşamaktadır. Örneğin, Avrupa ülkelerinin çoğunda bir yüzyılı bulan demografik dönüşüm süreci, Türkiye gibi ülkelerde *ertelenmiş* olarak ve daha kısa sürede yaşanan bir süreç olmuştur (TÜİK, 1995; TÜSİAD, 1999; Van De Kaa, 1999).

Eleştiriler

1. Tüm ülkelerdeki demografik değişimi tek bir kuramla açıklamaya çalışan **tektipleştirici bakış açısı**. (Mesela aynı ülke içinde farklı bölgeler arasındaki demografik farkları nasıl açıklayabiliriz?)
2. Her toplumun aynı telos'a ulaşmak üzere, aynı gelişim hattı üzerinde ilerlediğini iddia eden **teleolojik ve tek doğrultulu evrimi vurgulayan bakış açısı**. (Geçiş sürecindeki ritim farklarını nasıl açıklayabiliriz?)
3. Bir yerdeki nüfusun sadece doğum ve ölümlerle biçimlendiğini iddia ederek, **uluslararası göçlerin etkisini gözardı eden bakış açısı**. (Göçlerin böylesine önem kazandığı bir dünyada, nüfusu sadece ölüm ve doğumlara bakarak anlamak mümkün müdür?)

« Bugüne kadar toplanan ampirik gözlemler, genellikle Demografik Geçiş Kuramını destekler mahiyettedir(1). Ancak toplumların demografik geçişlerini tamamladıktan sonra olacaklar hakkında kuramın bir öngörüsü yok. Ayrıca, gelecek için yapılan nüfus projeksiyonları – ki bunlar da demografik geçiş kuramının öngörülerini çerçevesinde yapılan varsayımlara dayanır – savaşlar, kontrol edilemeyen bulaşıcı hastalıklar, doğal afetlerle olabilecek kitlesel ölümleri kapsamazlar. Temel anlayış, dünya nüfusunun bir daha hızla artışının olmayacağı yönündedir. Demograflar, gelecekte tüm dünyada ülke nüfuslarını belirleyen en önemli olgunun kitlesel göç hareketleri olacağını, “doğal” artıştan kaynaklanan genç nüfus fazlalığı yerini, göçleri de dikkate alan “gerçek” artıştan kaynaklanan benzer sorunlara bırakacağını öngörmekte(2). Oysa, Demografik Geçiş Kuramının bir diğer önemli özelliği (belki de eksikliği) göçleri dikkate almamasıdır. Dolayısıyla, gelecekteki öngörülerde kuramın tek başına açıklayıcı gücünün zayıf kalacağı muhakkaktır.»

(1). Demografik Geçiş Kuramı’nın doğrulanmadığı örnekler de var. Tarihi demograflar Avrupa’da nüfus artış hızının azalmasının tam da bu kurama uymadığını gösterdiler. Örneğin, Fransa’da yüksek doğurganlık ve ölümlülüğün azalışı önce ölümlerle değil doğurganlığın düşüşü ile başladı.

(2) Doğal nüfus artışı doğum ve ölümleri dikkate alır. Gerçek nüfus artışı doğum ve ölümlere ek olarak ülkeye gelen ve ülkeden giden göçleri de hesaba katar.

Ferhunde Özbay, «Türkiye’de Gençlik, Nüfus ve İktidar»

Türkiye’de İktidarı Yeniden Düşünmek, Murat Güney (der.)

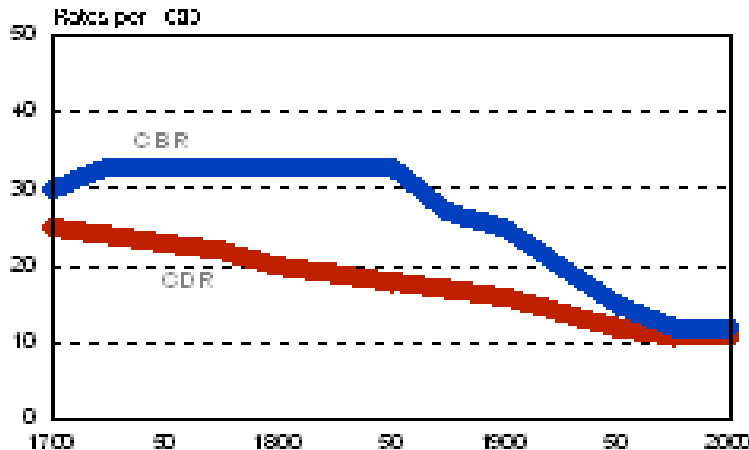
Varlık Yayınları, İstanbul, 2009

İKİ DEMOGRAFİK GEÇİŞ TİPİ

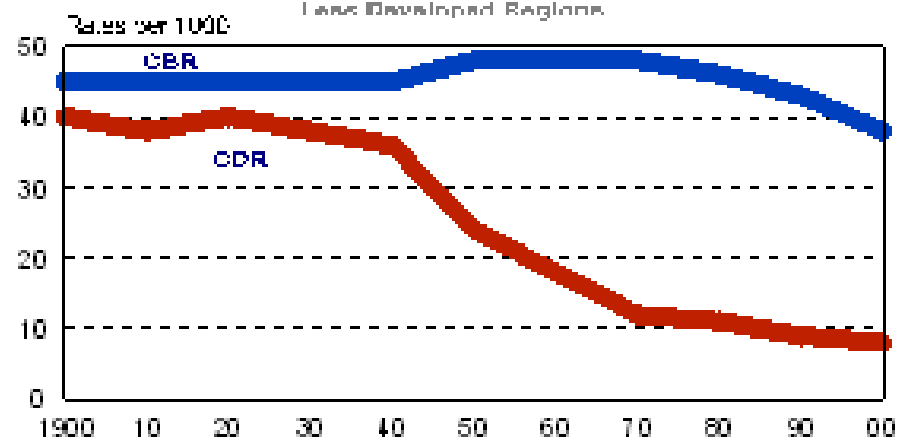
Soldaki şekilde (İngiltere ve Galler) DG'in daha uzun sürede, kademeli olarak gerçekleştiğini, başlangıç değerleri daha düşük olduğu için de nüfus artışının daha düşük oranda seyrettiğini görüyoruz.

Sağdaki şekilde (az gelişmiş ülkeler) ise, DG çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşiyor. Başlangıçtaki doğum ve ölüm oranları da daha yüksek olduğu için nüfus artış hızı çok daha yüksek oluyor.

Past Demographic Transition
England and Wales

Present Demographic Transition
Less Developed Regions

İki farklı DG örneği

Her bir ülkede farklı şekilde gerçekleşen demografik geçiş süreçlerini genellemenin zorluğunu göstermek üzere iki örnek inceleyelim:

FRANSA:

- Doğum ve ölüm oranlarının düşmeye başlaması hemen hemen aynı tarihlerde gerçekleşiyor (1740'ta % 40 seviyesinden, 1905'de % 20 seviyesine iniyor).
- Bu değişim yüzyıldan daha uzun bir süreye yayılıyor, dolayısıyla toplumsal, kültürel ve ekonomik açıdan uyum sağlanması daha kolay oluyor.

ÇİN:

- Çok hızlı bir süreç
- Doğurganlık ve ölüm oranları 30 yılda düşüyor (doğum oranı: 1950'de % 41'den 1980'de %26 seviyesine; ölüm oranları da 1950'de % 22'den 1980'de %8 seviyesine).
- Kadın başına ortalama çocuk sayısı 1960'ta yaklaşık 6 iken, 1980-85'te 2,3 çocuğa düşüyor. Bugün ise 1,6. Bu düşüş kendiliğinden bir zihniyet değişiminden değil, Çin'de komünist dönemde uygulanan tek çocuk politikalarından kaynaklanıyor.

GEÇİŞ KATSAYISI

- * Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında DG süreci zamanlaması ve ritmi açısından farklı seyretmektedir. Azgelişmiş ülkeler DG’i birkaç on yıl içinde tamamlar ve çok daha hızlı yaşarken, erken sanayileşmiş ülkelerde bu bir asır sürebilmektedir.

1993 yılında dünyadaki bazı ülkelere demografik veriler (Rollet 1995, 33)

Oran (‰)	Fransa	Almanya	ABD	Japonya	Çin	Hindistan	Brezilya	Kenya
Doğum	12	10	16	10	18	31	23	45
Ölüm	9	11	9	7	7	10	7	9
Doğal artış	3	-1	7	3	11	21	16	36

Demografik geçiş süresi ve geçiş katsayısı

“Geçiş Katsayısı”: Jean-Claude Chesnais tarafından geliştirilmiş olan bu gösterge bir ülkedeki nüfusun DG sırasındaki artış hızını ölçer.

	Geçiş Katsayısı
Dünya ortalaması	8
Fransa	2
Meksika	10
Kenya	20
Türkiye	7,5

DG süresi ülkeden ülkeye değişmektedir. **Geçiş katsayısı** geçiş süresince o ülkedeki nüfusun ne kadar artacağını gösterir. Örneğin, çok yüksek bir geçiş katsayısı olan Kenya’da 1975-90 arasında nüfus yılda % 4 artmıştır.

→ DG kuramcılarına göre, geçiş süreci ne kadar geç başlarsa, sonuçları o derece tahripkâr olur.

Dünya nüfusunun artış oranı

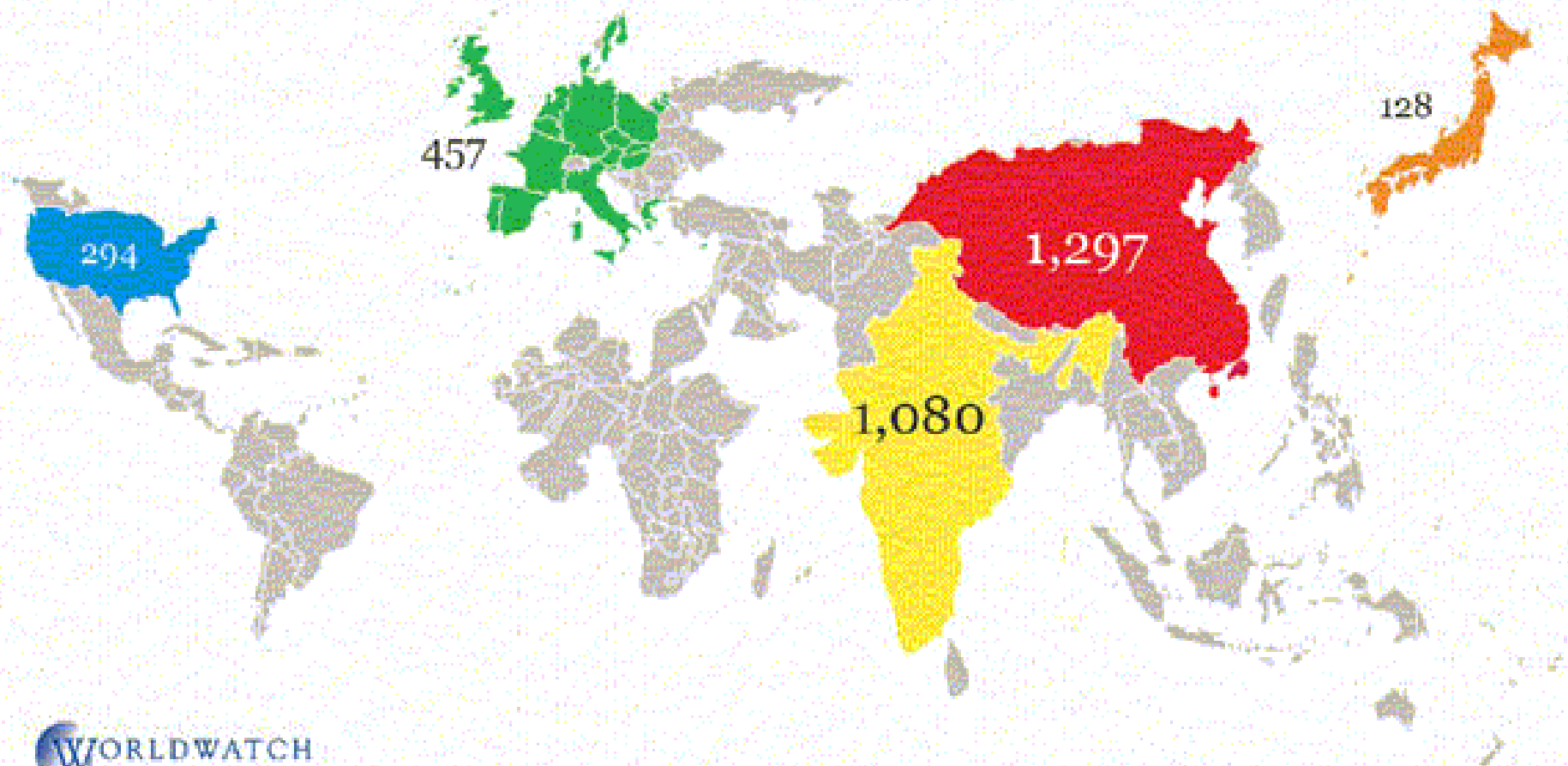
Dünya nüfusunu bir bütün olarak değerlendirirsek, nüfus artış hızının duraklama dönemine girdiğini söyleyebiliriz.

Ekim 2011’de dünya nüfusu 7 milyar oldu. Bazılarının iddia ettiğinin aksine, gezegenin nüfusu hiçbir zaman 15 milyara ulaşmayacak. 2050 için yapılan öngörüler, nüfusun 9,4 milyar civarında kalacağını söylüyor (Pison, 2011).

	Dünya yıllık ortalama nüfus artışı
1940-1950	% 0,90
1950-1960	% 1,8
1965-1970	% 2,06 (en üst değer)

World by Population

>> Size equals inhabitants in millions

WORLDWATCH
INSTITUTE

© Worldwatch Institute, 2006

Displayed data: US Bureau of the Census, 2005

Map created by Mapping Worlds

YAŞ PİRAMİTLERİ

Yaş piramitleri nüfusun yapısını ve evrimini göstermeye yarar. Belirli bir bölge veya ülkedeki nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımını gösterir.

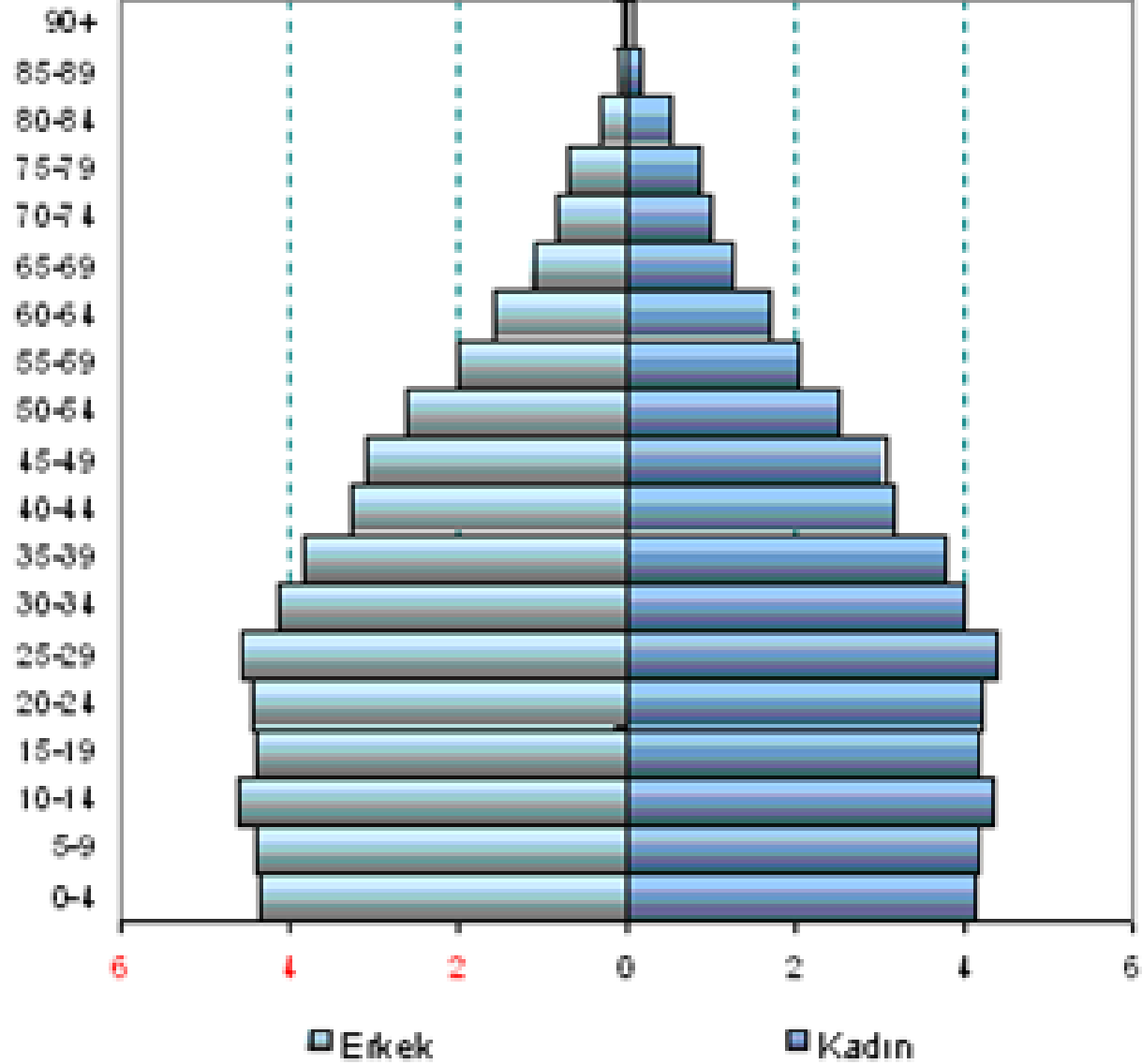
Nüfusun betimsel ve yapısal analizi için kullanılır: Yaş ve cinsiyet ölçütleri üzerinden alt gruplar inşa ederek nüfusun çeşitli yönlerini kavramak için önemli bir araçtır.

Yaş piramitleri, cinsiyet ve yaş verileri üzerinden nüfusun grafik şeklinde tanımlanmasını amaçlar. Böylece bir toplumun, yüzyıllık demografik tarihini gösterir.

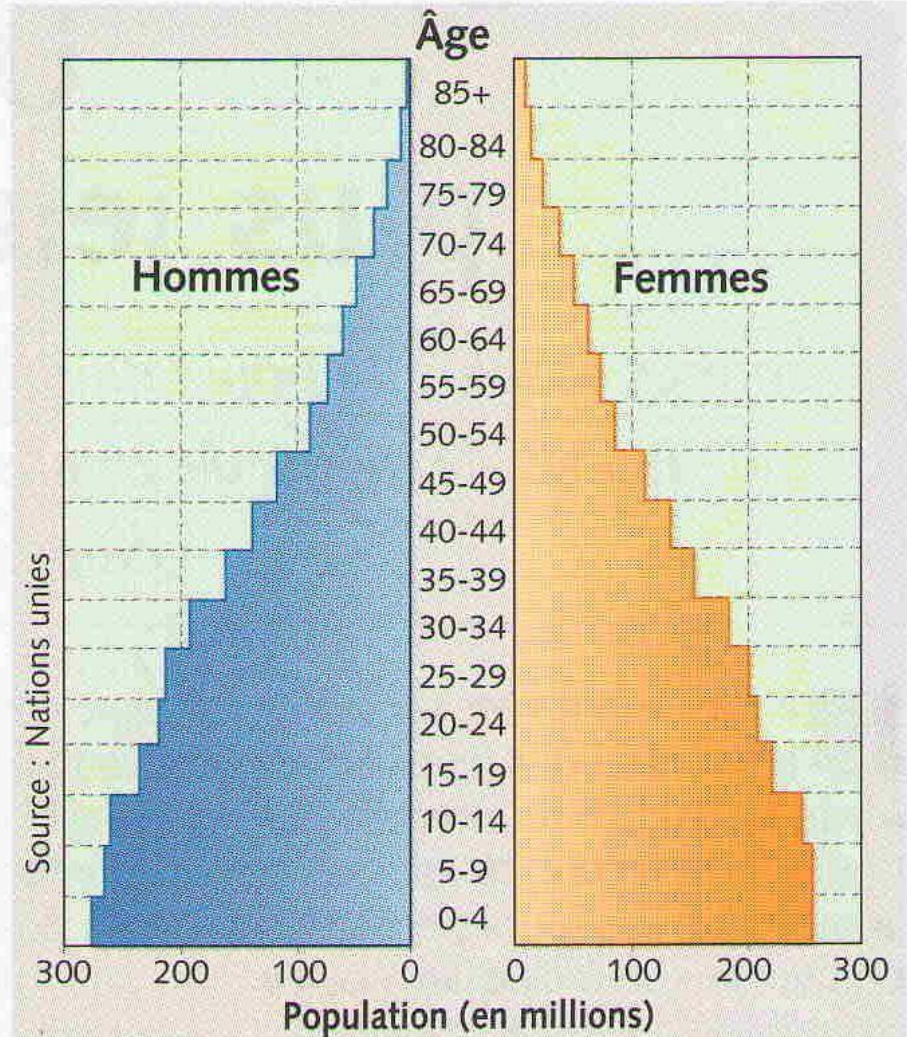
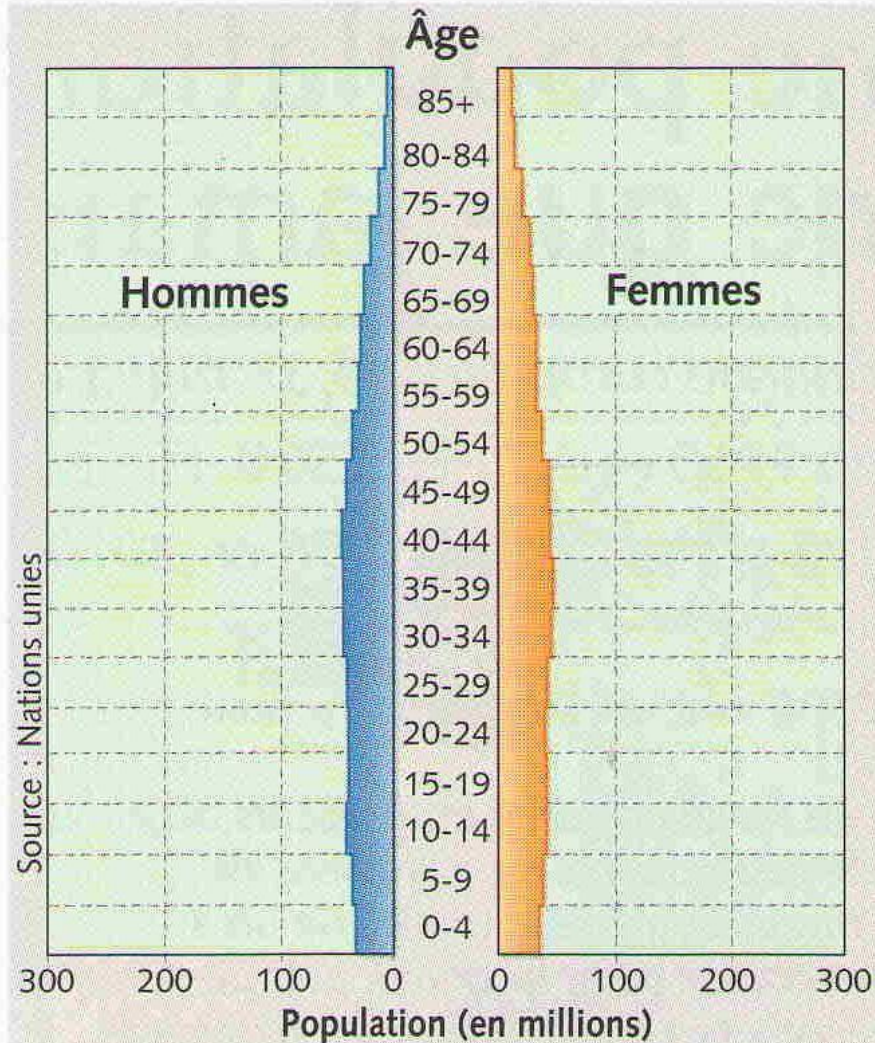
- * Yaş piramitleri dikey ekseninde yaş gruplarını, yatay ekseninde ise cinsiyeti (kadınlar sağda, erkekler solda) gösterir.
- * Böylece her bir yaş ve cinsiyet grubunun toplam nüfusu hesaplanabilir.

NITG: Pıkkamışıl, 2009

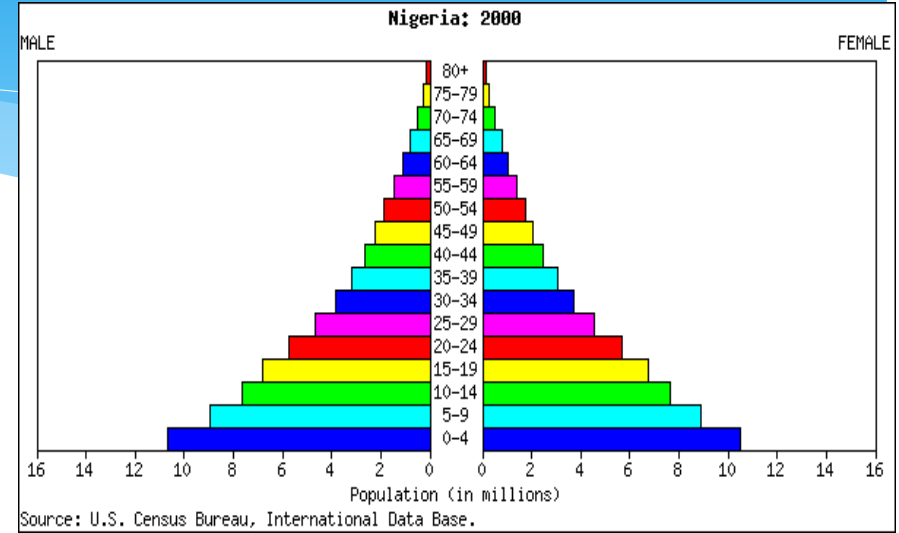
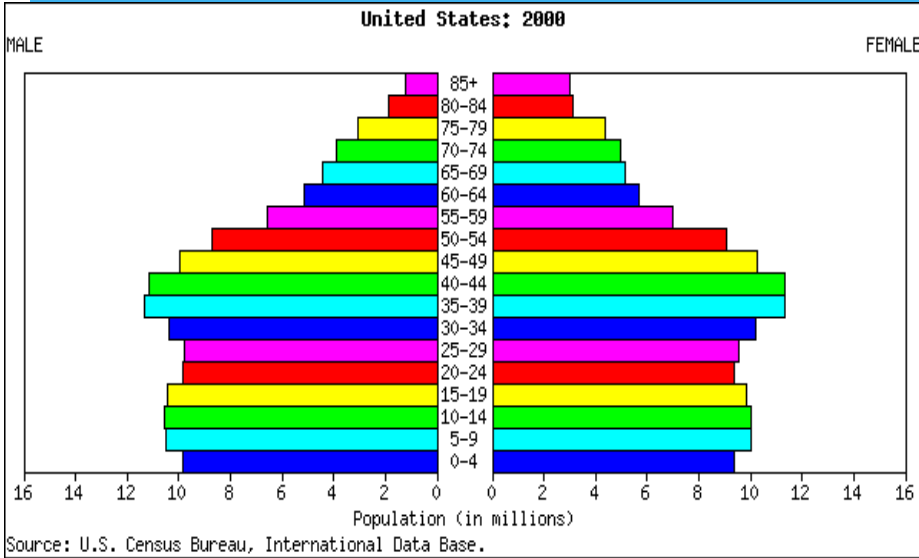
Yaş Grubu

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfus piramidi

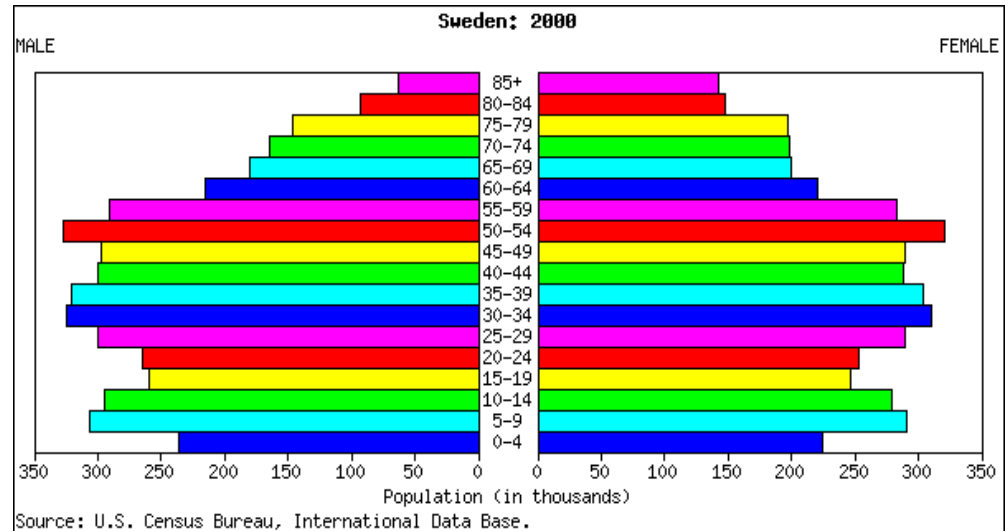
HANGİSİ İDEAL?

2000 verilerine göre üç yaş piramidi örneği

1. ABD
2. Nijerya
3. İsveç

Kaynak: US Census Bureau, International Database

TARTIŞMA KONULARI:

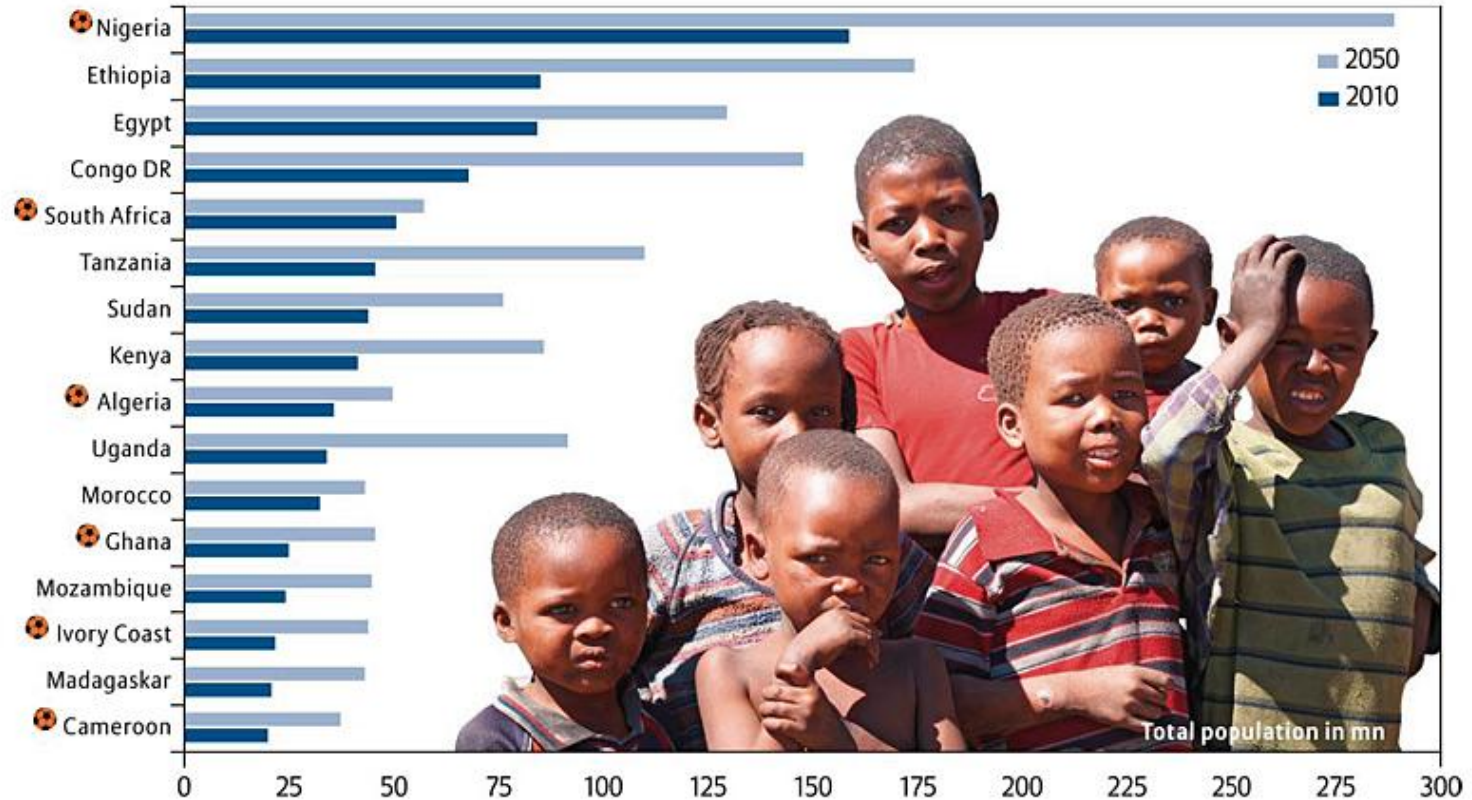
- Afrika, çok mu az mı kalabalık?
- İdeal nüfus nasıl tanımlanmalı?
- Genç nüfus mu, yaşlı nüfus mu daha iyidir?
- Medyada Afrika veya yaşlılıkla ilgili haberlerde seçilen görsellerin ilettiği mesajları tartışın.

Tartışmanın iki eksenini

- «Genç bir nüfus ve yüksek nüfus artışı ekonomik kalkınma için olumlu bir değerdir.»
- «Nüfus patlaması Üçüncü Dünya ülkeleri için korkunç bir felakettir. Nüfus planlaması acil ve elzemdir.»

Bazı tahminlere göre, 2050'de Afrika nüfusu 2 milyara ulaşacak ve dünya nüfusunun 1/5'i Afrika'da yaşıyor olacak.

2050: one fifth of the global population lives in Africa

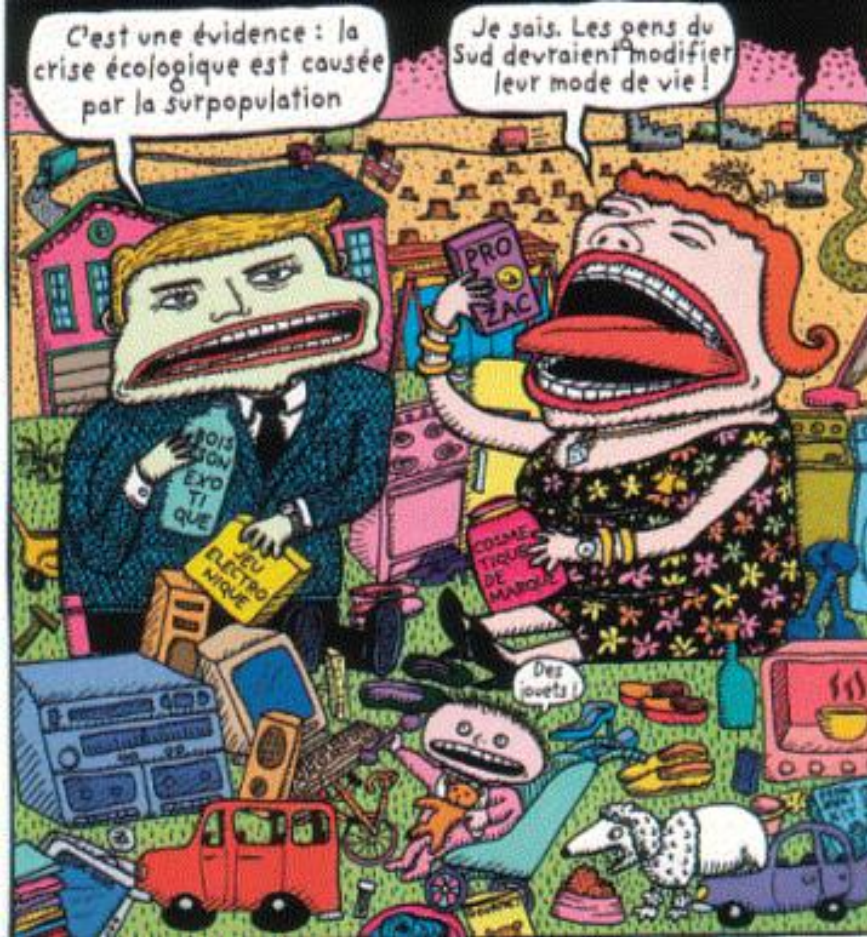
Source: Allianz/UN Department of Economic and Social Affairs, Population Division, World Population Prospects. 2008 revision

The most populous countries of Africa.

Forecast 2050: Africa will have 2 billion inhabitants.

 Countries represented in the World Cup

«Nüfus patlaması» söyleminin siyasi anlamı

Adam: Apaçık ortada. Ekolojik kriz nüfus fazlasından kaynaklanıyor.

Kadın: Biliyorum. Güneydeki insanlar yaşam tarzlarını değiştirmeli!

1798’de Malthus tarafından ortaya atılan tartışma, bugün de sürmekte. BM’in nüfus toplantıları bu açıdan çok önemli.

Toplantı için seçilen şehirler o yıllarda ekonomik kalkınma ve demokratikleşme önünde engel olarak görülen « nüfus patlaması » açısından dikkat çekici yerler:

- Bükreş 1974
- Meksika 1984
- Kahire 1994

KAYNAKÇA

- * CHESNAIS, Jean Claude (1990) *La démographie*, Paris : PUF
- * DUMONT G.F. (2004) *Les Populations du Monde*, Armand Colin, Paris, (2e édition)
- * PISON Gilles (2011), « Tous les pays du monde » *Population et Sociétés*, No.480: 1-8
- * PRESSAT, Roland (1981) *Les méthodes en démographie*, PUF: Paris
- * VALLIN Jacques (1993) *La population mondiale*, Ed. la découverte: Paris